

2025 жылы «Сөзден іске көшетін кез» Allianz Ғаламдық зейнетақы есебі бойынша ақпараттық анықтама

Allianz өзінің Allianz¹ зейнетақы индексін пайдалана отырып, 71 елдің зейнетақы жүйесі талданған Ғаламдық зейнетақы есебінің жаңа басылымын шығарды. Allianz (API) зейнетақы индексі - зейнетақы жүйелерінің тұрақтылығы мен жеткіліктілігін кешенді бағалау үшін әзірленген. Ол үш суб-индексмен тұрады және 1-ден 7-ге дейінгі шәкіл бойынша бағаланатын 40 параметрді ескереді, мұнда 1 ең жақсы нәтижені білдіреді, яғни ешқандай реформаны қажет етпейді.

- **Бірінші суб-индекс API (20%)** демографиялық өзгерістердің қарқынын, мемлекеттік қарызды және жалпы өмір сүру деңгейін бағалайды. Ол зейнетақы жүйесін реформалау кезінде ескерілуі тиіс құрылымдық алғышарттарды көрсетеді. Бұл көрсеткіш БАӘ-де (2,3 ұпай), Австралияда (2,6 ұпай) және Израильде (2,9 ұпай) ең жоғары, дегенмен орташа балл 4-ке тең, бұл қолайлы емес алғышарттарды көрсетеді.

- **Екінші суб-индекс API (40%)** - зейнетақы жүйесінің демографиялық өзгерістерге қаншалықты жақсы дайындалғанын бағалайтын тұрақтылық индексі. Қосымша қор компоненттерінің болуы, зейнетке шығуды кейінге қалдыру бойынша ынталандырулар, зейнетақы төлемдерінің мөлшерін есептеу кезінде демографиялық факторларды есепке алу және зейнеткерлік жасты өмір сүру ұзақтығының өзгеруіне бейімдеу шешуші рөл атқарады. Осы суб-индекскегі ең жақсы нәтижелерді Индонезия, Дания және Болгария (2,1-ден 2,3-ке дейінгі ұпайлармен) негізінен зейнет жасты ұлғайту және олардың зейнетақы жүйелеріне қор компоненттерін енгізу арқылы көрсетеді.

- **Үшінші суб-индекс API (40%)** елдің зейнетақы жүйесі зейнетке шығудың жеткілікті деңгейін қамтамасыз ете ме деген сұраққа жауап бере отырып, зейнетақы жүйелерінің жеткіліктілігін (барабарлығын) бағалайды. Бағалау зейнетақы төлемдерінің деңгейін, зейнетақы жүйесін қамтуды, қаржылық қызметтерге қол жеткізуді және еңбек нарығында егде жастағы қызметкерлерді біріктіруді қамтиды. Дания, Нидерланды және Жаңа Зеландия жеткіліктілік рейтингінде көшбасшы (1,7-ден 2,0-ге дейін), екінші және үшінші деңгейдегі мықты қор компоненттері бар.

Есепке сәйкес, барлық талданған зейнетақы жүйелері үшін орташа балл 3,7 балды құрады.

¹ Анықтама үшін: Allianz Group - бұл әлемнің 70-ке жуық елінде 125 миллион жеке және корпоративтік клиенттерге қызмет көрсететін сақтандыру компаниялары мен активтерді басқарушылар арасындағы әлемдік көшбасшы. Өз қызметі аясында Allianz жеке және корпоративті сақтандыру қызметтерінің кең спектрін ұсынады, соның ішінде жылжымайтын мүлікті, өмірді және денсаулықты сақтандыру, көмек қызметтері, несиелік сақтандыру және халықаралық бизнесті сақтандыру. Сонымен қатар, компания экономиканың әртүрлі салаларында зерттеулер жүргізумен белсенді айналысады, соның ішінде әлемнің зейнетақы жүйелері бойынша есептер шығарады.

1-кесте. Allianz зейнетақы индексі

№	Елдер	API 2025	Базалық талаптар	Тұрақтылық	Лайықтылық
1	Дания	2,3	3,2	2,3	2,0
2	Нидерланд	2,6	3,0	3,3	1,7
3	Швеция	2,6	2,9	2,9	2,2
4	Жапония	2,7	3,7	2,4	2,4
5	Жаңа Зеландия	2,8	3,6	3,3	2,0
6	Израиль	3,0	2,9	3,0	2,9
7	Австралия	3,2	2,6	3,5	3,1
8	Ұлыбритания	3,2	3,4	3,5	2,7
9	Норвегия	3,2	3,2	4,0	2,5
10	АҚШ	3,2	3,1	3,4	3,1
11	Болгария	3,3	4,4	2,3	3,6
12	Бельгия	3,3	3,9	3,4	2,8
13	Тайвань	3,3	4,7	3,3	2,5
14	Германия	3,3	3,8	3,6	2,7
15	Португалия	3,3	4,4	3,0	3,0
16	Канада	3,3	3,0	4,1	2,8
17	Италия	3,4	4,3	3,3	2,9
18	Чехия	3,4	3,9	2,9	3,6
19	Франция	3,4	3,5	3,7	3,0
20	Люксембург	3,4	3,7	4,4	2,3
21	Швейцария	3,4	3,3	4,2	2,8
22	Финляндия	3,4	3,8	3,6	3,1
23	Корея	3,4	4,2	3,2	3,3
24	Грекия	3,5	4,7	2,9	3,4
25	Эстония	3,5	4,1	2,9	3,7
26	Қазақстан	3,5	4,1	3,6	3,2
27	Словакия	3,5	4,6	3,4	3,0
28	Индонезия	3,5	4,3	2,1	4,6
29	Кипр	3,6	4,5	3,1	3,6
30	Мальта	3,6	4,1	4,3	2,6
31	Сингапур	3,6	3,2	4,4	2,9
32	Австрия	3,6	4,1	4,1	2,8
33	Қытай	3,6	4,5	3,8	2,9
34	Латвия	3,6	4,6	3,6	3,1
35	Литва	3,6	4,5	3,2	3,5
36	Түркия	3,6	4,1	3,0	4,0
37	Гонконг	3,7	3,6	4,3	3,1
38	Ирландия	3,7	3,5	4,3	3,2
39	Испания	3,8	4,2	4,4	2,9
40	Мысыр	3,8	4,6	2,6	4,5

№	Елдер	API 2025	Базалық талаптар	Тұрақтылық	Лайықтылық
41	Мексика	3,8	4,4	3,0	4,2
42	Румыния	3,8	4,3	3,4	4,1
43	Маврикий	3,8	5,2	3,9	3,1
44	Венгрия	3,9	3,9	4,0	3,7
45	Хорватия	3,9	4,7	3,5	3,9
46	Катар	3,9	3,0	4,0	4,3
47	Филиппины	3,9	4,3	3,7	4,1
48	Сауд Арабиясы	4,0	3,8	3,5	4,5
49	Словения	4,1	4,6	4,6	3,2
50	Кения	4,1	4,4	3,4	4,6
51	Перу	4,1	4,0	3,5	4,7
52	Вьетнам	4,1	4,3	3,9	4,2
53	Біріккен Араб Әмірліктері	4,1	2,3	4,7	4,5
54	Аргентина	4,1	4,1	4,4	3,9
55	Камбоджа	4,1	4,1	3,6	4,7
56	Таиланд	4,1	4,4	4,0	4,2
57	Кувейт	4,2	3,6	4,4	4,2
58	Пәкістан	4,2	4,0	3,4	5,1
59	Бразилия	4,2	4,6	4,6	3,6
60	Колумбия	4,2	4,1	4,5	4,1
61	Оңтүстік Африка Республикасы	4,3	4,0	3,9	4,9
62	Тунис	4,3	4,9	4,7	3,6
63	Чили	4,3	4,1	4,2	4,5
64	Нигерия	4,3	3,6	4,5	4,6
65	Бахрейн	4,5	4,4	5,0	4,0
66	Польша	4,5	4,4	4,9	4,2
67	Марокко	4,5	4,4	4,4	4,7
68	Үндістан	4,5	4,4	4,9	4,2
69	Лаос	4,6	5,0	3,8	5,2
70	Малайзия	4,7	4,3	5,4	4,1
71	Шри Ланка	5,0	4,4	5,5	4,8
	Орташа балл	3,7	4,0	3,7	3,5

Қазақстан зейнетақы жүйесінің API индексі 3,5 балды құрады, еліміз Чили, Сингапур, Гонконг және басқа елдерді баса озып, 71 елдің арасынан 26 орынды иеленді. Салыстыру үшін, 2023 жылы Қазақстан 75 Индекс елінің арасында 34-орынды иеленді.

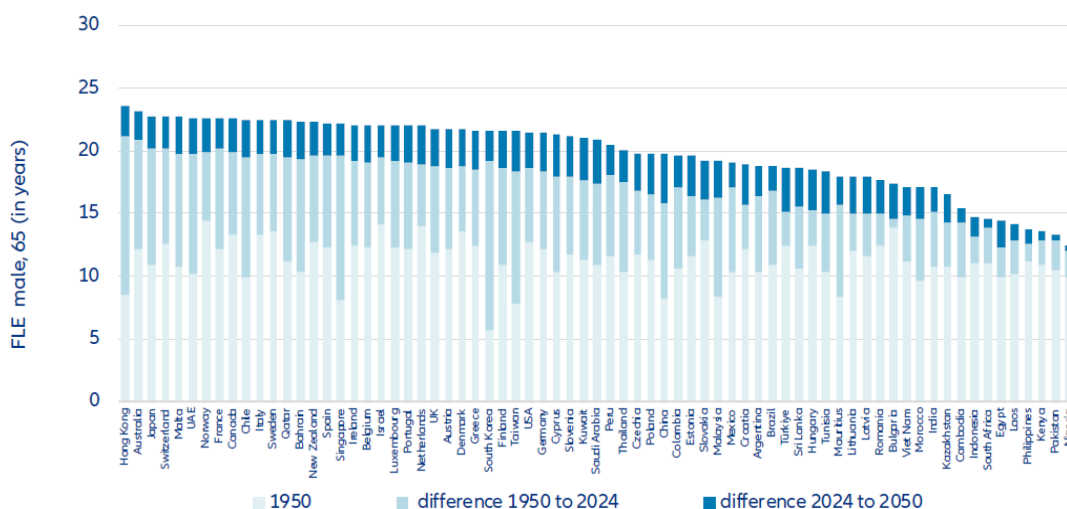
Демографиялық өзгерістердің қарқынын, мемлекеттік қарызды және жалпы өмір сүру деңгейін бағалайтын бірінші суб-индекс бойынша жиналған балл 4,1 баллды құрады (2023 жылы – 3,5); зейнетақы жүйесінің тұрақтылығы бойынша екінші суб-индекс бойынша - 3,6 балл (2023 жылы – 3,6); зейнетақы төлемдерінің жеткіліктілігін өлшейтін үшінші суб-индекс бойынша - 3,2 балл (2023 жылы – 3,3). Нәтижелер көрсеткендей, Қазақстанның зейнетақы жүйесі Индексте ұсынылған басқа елдермен салыстырғанда зейнетақы төлемдерінің тұрақтылығы мен жеткіліктілігінің орташа деңгейіне ие. 2023 жылғы көрсеткішке қатысты «Базалық талаптар» бірінші суб-индексі бойынша балдың төмендеуі

жалпы өмір сүру деңгейінің төмендеуін, мемлекеттік борыштың және демографиялық өзгерістер қарқынының ұлғаюын көрсетеді.

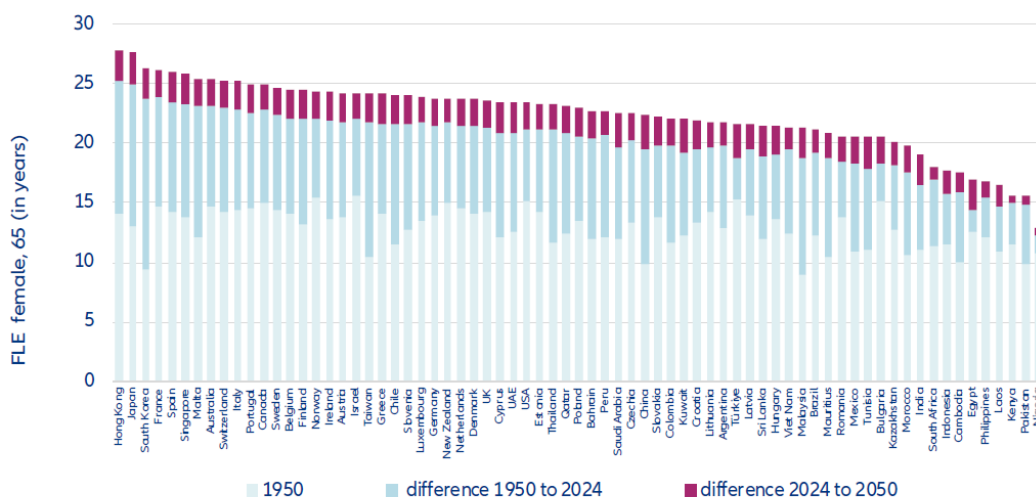
Бірінші АРІ суб-индексі. Базалық талаптар

БҰҰ соңғы болжамдарына сай келесі 25 жыл ішінде 65 жас және одан жоғары жастағы дамдардың саны екі есеге көбейеді, яғни бүгін 857 млн. болса, 2050 жылға қарай 1 578 млн. адамды құрайтын болады. Бала туу деңгейінің төмендеуі еңбекке қабілетті жастағы халықтың өсуін баяулатады және қазіргі уақыттағы 16-мен салыстырғанда ғасырдың ортасына қарай 15 жас пен 64 жас аралығындағы әрбір 100 адамға 65 жастан асқан 26 адамнан келеді. Әлемдегі халықтың 75% құрайтын есепте қамтылған 71 елде туу деңгейі Гонконгта бір әйелге 0,7 баладан Нигерияда 4,4 балаға дейін өзгереді. Сонымен қатар бұл елдер орташа есеппен Нигерияда 54,6 жастан Гонконгта 85,6 жасқа дейінгі өмір сүру ұзақтығы бойынша төменгі және жоғарғы шекараны білдіреді. Сондай-ақ елдер арасында демографиялық жүктеме коэффициенттеріне (ДЖК) қатысты айтарлықтай айырмашылықтар бар. Бұл индустрияланған елдердің көпшілігінде ұрпақты болу деңгейінен ондаған жылдар бойы төмен болған туу деңгейінің дамуындағы - бір әйелге 2,1 бала, сондай-ақ есепте қамтылған елдерде 2050 жылға дейін ерлер үшін орта есеппен 2,6 жылға және әйелдер үшін 2,2 жылға артады деп күтілетін өмір сүру ұзақтығындағы елеулі айырмашылықтарға байланысты (1 және 2 графикатері).

1-график. Одан әрі күтілетін өмір сүру ұзақтығын дамыту, ерлер (жыл бойынша)

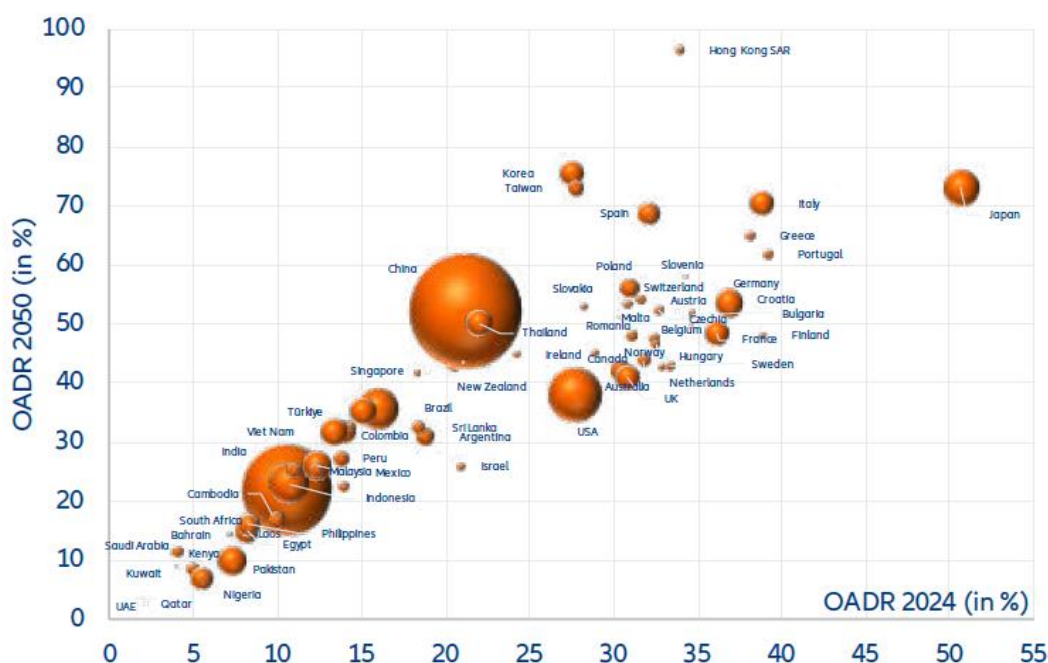

2-график. Одан әрі күтілетін өмір сүру ұзақтығын дамыту, әйелдер (жыл бойынша)

Еңбекке қабілетті жастағы 100 адамға шаққандағы зейнет жастағы адамдардың санын көрсететін ДЖК-ның болашақ дамуы әр елде әр түрлі болады. Индустрияланған елдердің көпшілігінде ДЖК-ның жалпы деңгейі аландаушылық тудырады, ал көптеген дамушы елдерде қартаюдың жылдам қарқын алуы аландаушылықтың себебі болып табылады. Тез қартайтын елдер - Гонконг, Оңтүстік Корея, Тайвань және Сауд Арабиясы. Бұл елдерде ДЖК келесі 25 жыл ішінде үш есеге артады. Алайда, егер Сауд Арабиясында бұл өсім 4%-дан 11%-ды құраса, Гонконгта ол 96%-ға дейін өседі, ал Тайвань мен Оңтүстік Кореяда 70%-дан асады. 65 жастан асқан адамдардың саны қазіргі уақытта 208 миллионнан 390 миллионға дейін өсетін Қытайда ДЖК 21%-дан 52%-ға дейін өседі (3-график).

3-график. Демографиялық жүктеме коэффициентінің дамуы (%-бен)

*Дөңгелектердің өлшемі 2050 жылы 65 жас және одан жоғары жастағы адамдар санын көрсетеді.
Дереккөз: БҰҰ халық жөніндегі бөлімше (2024), Allianz зерттеулері

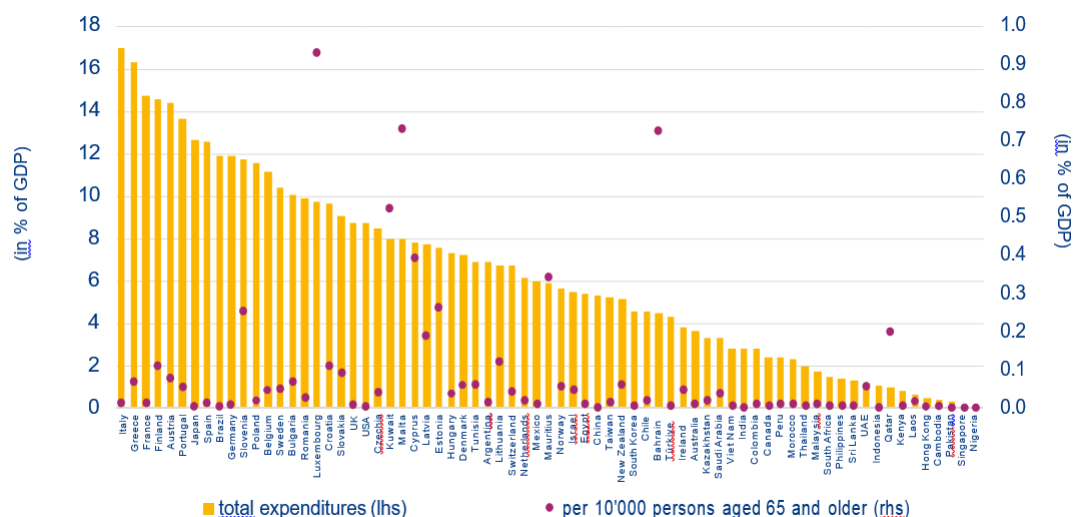
Дегенмен, 2050 жылы әлемдегі ең «ескі» 20 ел негізінен ЕО-ға мүше елдерден тұрады: Италияда, Испанияда, Грецияда және Португалияда демографиялық жүктеме коэффициенттері 60%-дан асады, ал ЕО-ның ең ірі экономикасы Германияда бұл көрсеткіш 54%-ға жетеді. Нигерия, Кения және Пәкістан әлі де туу деңгейі жоғары және өмір сүру ұзақтығы салыстырмалы түрде төмен болғандықтан ең жас халыққа ие болады.

Бұл рейтингінің төменгі бөлігін Парсы шығанағы — Катар және БАӘ мемлекеттері алады. Көптеген батыс елдері сияқты, олар мигранттардың тоқтаусыз ағынынан пайда көрді және еңбекке қабілетті халықтың азаюын жеңілдету үшін шетелден білікті жұмысшыларды тарту бойынша күш-жігерін арттырды, бұл олардың зейнетақы жүйелерін қаржыландыруды нығайтуға көмектеседі. Алайда, бүгінгі жас және білікті мигранттардың ертең зейнеткер болатынын ескермеуден басқа, көші-қон ағындары бұрын өте тұрақсыз болып шықты. Болашақта білікті мигранттар үшін бәсекелестік арта түсетінін, ал көптеген мигранттарды экспорттаушы елдер де қартаю процесіне тап болатынын ескере отырып, білікті еңбек мигранттарының тоқтаусыз ағынын есепке алмау керек. Егер таза көші-қон нөлге тең болса, Кувейттегі ДЖК ғасырдың ортасына қарай 50%-ға жетеді, ал Италия мен Испанияда коэффициенттер 70%-дан, Германияда 60%-ға жуық болады.

Осыған байланысты, кейбір елдерде "pay-as-you-go" (тарату жүйесі) қағидаты бойынша қаржыландырылатын зейнетақы жүйелеріне қайта оралу ДЖК өсуін тежейтін иммигранттардың келуінен туындады, бұл іс жүзінде өте күмәнді шешім. Бұл кері шегіну олардың ұзақ мерзімді тұрақтылығын жақсартуға бағытталған тарату жүйелерінің енгізілген құралдары мен реформаларын қысқартуды емес, керісінше оларды икемдеуді білдірді. Мысалы, Германияда кетіп бара жатқан Үкімет ұзақ мерзімді перспективада төлем деңгейін тұрақты ұстауға уәде берді және зейнет жасының одан әрі өсуін болдырмады, ал Италияда өмір сүру ұзақтығының өзгеруіне байланысты зейнет жасты автоматты түрде түзету талқыланады. Бұл демографиялық өзгерістерге қарамастан, "pay-as-you-go" қағидаты бойынша қаржыландырылатын жүйе ұзақ мерзімді перспективада, әсіресе болашақ ұрпақ үшін шығындарды есепке алмай, лайықты өмір сүру деңгейіне кепілдік беретіндей әсер қалдырады.

Алайда, негізінен "pay-as-you-go" қағидаты бойынша қаржыландырылатын зейнетақы жүйелері бар көптеген елдерде егде жастағы зейнетақымен қамсыздандыруға мемлекеттік шығыстар қазірдің өзінде ЖІӨ-нің 10%-дан астамын құрайды. Италия мен Грецияда бұл шығыстар ЖІӨ-нің 16%-нан асады. Зейнетақы жүйелері жинақтаушы болып табылатын Гонконг және Сингапур сияқты елдерде қартаюға мемлекеттік шығындары нөлге жақын. Алайда, бұл рейтингінің төменгі жағында Камбоджа, Нигерия және Пәкістан, сондай-ақ зейнетақы жүйелері мен жас тұрғындар саны аз елдер орналасқан. Егер біз 65 жас және одан жоғары адамдардың санын ескеретін болсақ, Парсы шығанағы, Люксембург және Мальта елдері қарттық шығындарына қатысты ең жомарт елдердің қатарына кіреді. Алайда осы елдерде белсенді жұмыс кезінде зейнетке шығу құқығына ие болған және зейнетке шыққаннан кейін кеткен еңбекші-мигранттардың зейнетақы төлемдері жан басына шаққандағы шығындардың салыстырмалы түрде жоғары үлестерінің түсініктемесі болуы мүмкін (4-кесте).

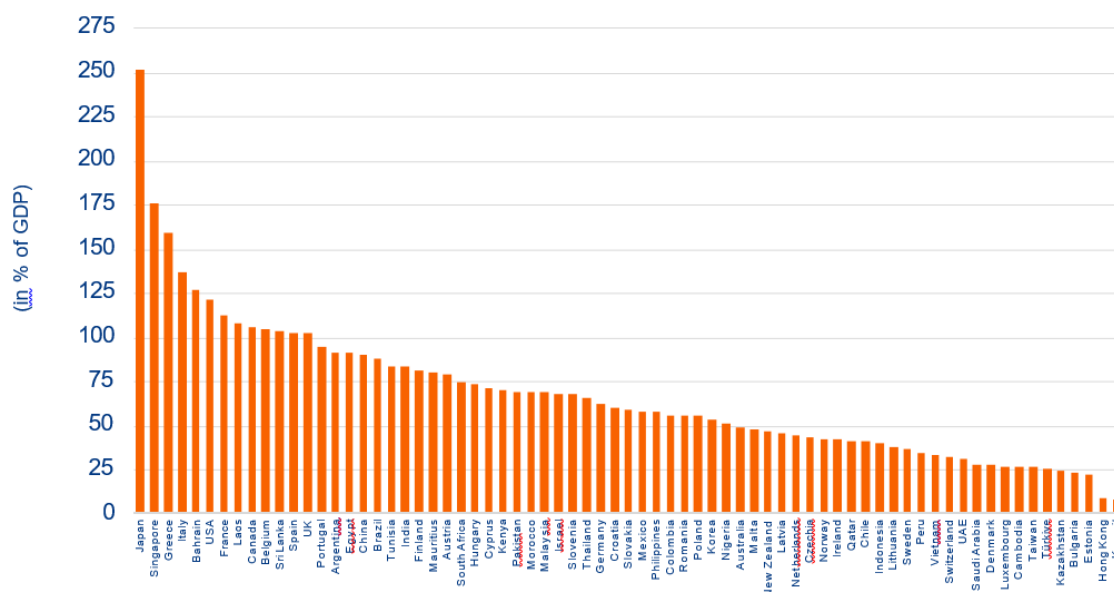
4-график. Зейнетақымен қамсыздандыруға мемлекеттік шығыстар (ЖІӨ %-бен)

Дереккөзі: ХЕҰ, ХВҚ, БҰҰ халық бөлімі (2024), Allianz зерттеулері

Әрине, бұл қоғамның егде жастағы тұрғындарға қанша ақша жұмсауға дайын екендігі туралы саяси және қоғамдық консенсус мәселесі. Бірақ зейнетақы жүйесінің болашақ тапшылығын мемлекеттік бюджеттен қаржыландыру мүмкіндігі қазірдің өзінде шиеленіскен мемлекеттік бюджеттерге байланысты өте шектеулі болып көрінеді. Бұл әсіресе Жапония, Греция, Италия немесе Испания сияқты елдер үшін өзекті, мұнда бүгінгі жалпы бюджет тапшылығы 100% ЖІӨ асады, ал олардың қоғамдары ұзақ мерзімді келешекте әлемдегі ең көне елдердің бірі болады (5-кесте).

5-график. Жалпы бюджет тапшылығы, 2024 жыл (ЖІӨ %-бен)

Осы факторлардың барлығын, жалпы өмір сүру деңгейін қоса алғанда, соның ішінде демографиялық өзгерістердің қарқынын ескере отырып, API 71 елдің 57 елі үшін бірінші субиндекс бойынша зейнетақы жүйесін одан әрі реформалаудың орташа немесе тіпті жоғары қажеттілігі туралы сигнал береді және басқа екі субиндекске қарағанда жоғары мәндерге ие. Тунис, Лаос және Маврикий әлі де салыстырмалы түрде төмен өмір сүру деңгейі мен бюджет тапшылығының жоғары деңгейінің үйлесуіне байланысты ары қарайғы реформалардың ең жоғары қажеттілігіне ие. БАӘ, Австралия және Израиль реформалар қажеттілігінің ең төменгі деңгейіне ие.

Екінші API суб-индексі. Тұрақтылық

Мемлекеттік зейнетақы жүйелерінің ұзақ мерзімді тұрақтылығын арттырудың бірнеше нұсқалары бар, соның ішінде жарналар мөлшерлемесін көтеру, мерзімінен бұрын немесе толық зейнетақы алу үшін қажетті жарналардың ең төменгі кезеңін ұзарту, ерте зейнетке шығу шегерімдері және зейнетке шығуды кейінге қалдыру үшін сыйақылар, орташа өмір сүру ұзақтығының дамуына сәйкес зейнетақы төлемдерінің деңгейін түзету үшін зейнетақы формуласындағы кірістірілген демографиялық фактор, зейнеткерлік жасты арттыру, ЗЖ бірінші деңгейіне жинақтаушы элементтерді енгізу және зейнетақы төлемдерінің жалпы деңгейін төмендету. Алайда кейбір шараларды жүзеге асырудың жағымсыз жанама әсерлері болуы мүмкін.

Мысалы, жарна мөлшерлемесінің көтерілуі жарна төлеушілерге қаржылық ауыртпалықты арттырып қана қоймайды, сонымен қатар еңбек мигранттары үшін бұл ел қызығушылығын жоғалтады. Кез келген көтерілу жұмыс күшіне жоғары шығындарды көздейді, бұл компаниялардың халықаралық бәсекеге қабілеттілігін төмендетуі мүмкін. Бұл жарналардан жалтару үшін, әсіресе күтілетін болашақ зейнетақы төлемдері енгізілген жарналармен салыстыруға келмейтін болса, бейресми еңбек нарығына кетуді туындатуы мүмкін. Талданатын елдерде жарналардың орташа мөлшерлемесі 18% құрайды, ал 28 елде мөлшерлемелер 20%-дан асады. Жарна мөлшерлемесінің келісілген жоғарғы шегі болмаса да, көптеген елдерде салыстырмалы түрде жоғары деңгей одан әрі көтерілу үшін шектеулі мүмкіндіктер қалдырады.

Мерзімінен бұрын немесе толық зейнетақы алу үшін қажетті жарналардың ең төменгі кезеңін енгізу немесе ұзарту салымшылардың ресми еңбек нарығынан мерзімінен бұрын кетуіне жол бермей, зейнетақы жүйесінің қаржылық тұрақтылығын арттыруға көмектеседі. **Қазіргі уақытта көптеген елдерде жарналардың ең төменгі кезеңі шамамен 15 жылды құрайды.** Кейбір елдер, соның ішінде Болгария, Қытай, Франция және Жаңа Зеландия жарналардың ең төменгі кезеңдерін біртіндеп арттырады. Алайда, бұл мәселе екі ұшты болуы мүмкін, әсіресе дамушы нарықтарда, онда халықтың көп бөлігі бейресми жұмыспен қамтудың жоғары үлесіне байланысты ең төменгі жарна кезеңінің талаптарын орындай алмайды. Демек, олар көбінесе зейнетке шыққан кезде біржолғы төлемдерді алуға мәжбүр болады, бұл қартайған кезде лайықты өмір сүру деңгейіне кепілдік беру үшін жеткіліксіз және салықтар есебінен қаржыландырылатын әлеуметтік көмекке тәуелді болып қалады. Алайда, еңбек қызметінің басталуы ұзақ білім алудың кезеңдеріне немесе жастар арасындағы жұмыссыздықтың жоғары деңгейіне, сондай-ақ еңбек өтілінде үзілісі бар халықтың немесе еркін табыс ("гиг-экономика") экономикасындағы жұмыс орындарының өсіп жатқан үлесіне байланысты кейінге қалдырылғанын ескере отырып, осы талаптарды орындау өнеркәсіптік дамыған елдердегі халықтың өсіп жатқан үлесі үшін қиын болуы мүмкін. Жаңа технологиялар, әсіресе автоматтандыру және цифрландыру, бұл дамуды одан әрі ынталандыруы мүмкін.

Ерте зейнетке шығу үшін шегерімдер және зейнетке шығуды кейінге қалдыру үшін көтермелеулерді енгізу, сондай-ақ орташа өмір сүру ұзақтығының дамуына сәйкес төлем деңгейін түзету үшін зейнетақы формуласына демографиялық факторды енгізу ұзақ

мерзімді болашақта зейнетақы шығындарының өсуін тежеуге және егде жастағы жұмысшыларды еңбек нарығында ұзақ мерзімге ұстауға көмектеседі. Шын мәнінде, қарастырылып отырған 56 елде демографиялық дамудың әсерін жеңілдету үшін осы ынталандырулардың кем дегенде біреуі қазірдің өзінде жұмыс істейді. Елдердің жартысы зейнетке ерте шыққан жағдайларға зейнетақы шегерімдерін енгізді, бұл өмір бойғы зейнетақы төлемдерін азайтады және олардың үштен бірінен астамы зейнетақыны есептеу және түзету формулаларына демографиялық факторларды қосты.

Барлық шаралардың ішіндегі ең танымалы зейнеткерлік жасты арттыру болып табылады. Зейнеткерлік жас өмір сүру ұзақтығының өзгеруін көрсетпесе де, көптеген елдерде зейнеткерлік жасты одан әрі арттыру қатаң түрде алынып тасталды, өйткені ол көптеген жағдайларда 1950 жылдары енгізілген. 71 елде 65 жастағы ер адамның орташа өмір сүру ұзақтығы 1950 жылдан бастап 2024 жылға дейін 5,8 жасқа, ал 65 жастағы әйелде 7,2 жасқа өсті. Ерлер үшін ағымдағы ресми зейнет жас Нигерияда 50 жастан Австралияда, Данияда, Грецияда, Израильде, Италияда, Нидерландыда және Норвегияда 67 жасқа дейін, ал әйелдер үшін Кувейтте, Нигерияда және Шри-Ланкада 50 жастан Австралияда, Данияда, Грецияда, Италияда, Нидерландыда және Норвегияда 67 жасқа дейін өзгереді. 23 елде әйелдердің өмір сүру ұзақтығы жоғары болғанына қарамастан, ерлерге қарағанда әйелдердің зейнет жасы әлі де төмен. 30 елде зейнеткерлік жас 2050 жылға дейін көтеріледі, дегенмен болжамды өсім өмір сүру ұзақтығының күтілетін өзгерістерін өтемеуі мүмкін. Тек 15 елде зейнеткерлік жас зейнетке шыққан уақыт пен жұмыс өмірінің тұрақты арақатынасын сақтау үшін тұрақты негізде өмір сүру ұзақтығының өзгеруіне байланысты автоматты түрде түзетілуде немесе түзетілетін болады.

Алайда, міндетті зейнет жасын арттыру туралы талқылауларды ескере отырып, жұмыс пен зейнетақы табысын қиыстыру үшін үлкен икемділікпен ұштастырылған эталондық жасты немесе жас дәлізін енгізу тиімді зейнет жасты ұлғайту үшін шешім бола алады. Мысалы, АҚШ пен Канадада бұдан былай міндетті зейнет жасы болмайды, бірақ мемлекеттік зейнетақы немесе толық жинақтаушы зейнетақы алу үшін талаптар орындалатын эталондық жас бар. Өмір сүру ұзақтығының өзгеруіне байланысты автоматты түзетулерді қабылдауды арттыратын тағы бір шараға күтілген өмір сүру ұзақтығы төмендейтін жылдары зейнет жасын қысқарту мүмкіндігі жатуы мүмкін. Мұндай жағдай Covid-19 пандемиясы уақытында орын алған. Бұл, мысалы, Португалияда орын алған, ал Италияда өмір сүру ұзақтығы төмендеген жағдайда түзетулер алынып тасталған.

Мемлекеттік зейнетақы жүйесін жинақтаушы элементпен толықтыру – зейнетақы жүйесіне демографиялық өзгерістердің әсерін жеңілдетуге бағытталған тағы бір шара. Алайда, зейнетақы қоры қалай қаржыландырылатыны негізгі мәселеге айналып отыр. Бұл қосымша жарналарды, яғни жарналар мөлшерлемесінің өсуін немесе жарналардың болмауына байланысты төлем деңгейінің төмендеуіне жол бермеу жоспарланған жағдайда мемлекеттік зейнетақы жүйесі үшін үлкен салықтық субсидияларды білдіреді. 71 елдің 17 елдің мемлекеттік зейнетақы резервтік қорлары бар, олардың активтері Испаниядағы ЖІӨ-нің 0,4%-дан Оңтүстік Кореядағы ЖІӨ-нің 46%-на дейін өзгереді.

Мемлекеттік зейнетақы жүйесінен төлемдер деңгейін төмендету тағы бір шара болып табылады. Алайда, бұл шараның өз шектеулері бар, өйткені өте төмен деп қабылданған төлем деңгейі зейнетақы жарналарын төлеуден жалтаруға түрткі болуы мүмкін. Сонымен қатар, төлем деңгейінің төмендеуі егде жастағы лайықты өмір сүру деңгейіне кепілдік беру үшін жинақтаушы кәсіби және жеке зейнетақы жүйелерін енгізумен қатар жүруі керек. Алайда, зейнеткерлік жастың ұлғаюы сияқты, еңбек нарығы бұл реформалардың сәтті орындалуында шешуші рөл атқарады.

Бұл элементтерді анағұрлым ойдағыдай біріктіретін елдер — Индонезия, Дания және Болгария. Осы үш ел үшін зейнетақы жүйесінің тұрақтылық индексі (API) реформаларға деген қажеттіліктің төмен деңгейін көрсетеді. Керісінше, Малайзия, Бахрейн және Шри-Ланканың зейнетақы жүйелері реформалар жүргізу қажеттілігінің бірқалыпты

қысымына ұшырайды, бұл негізінен осы елдердегі зейнет жасының салыстырмалы түрде төмен болуына байланысты.

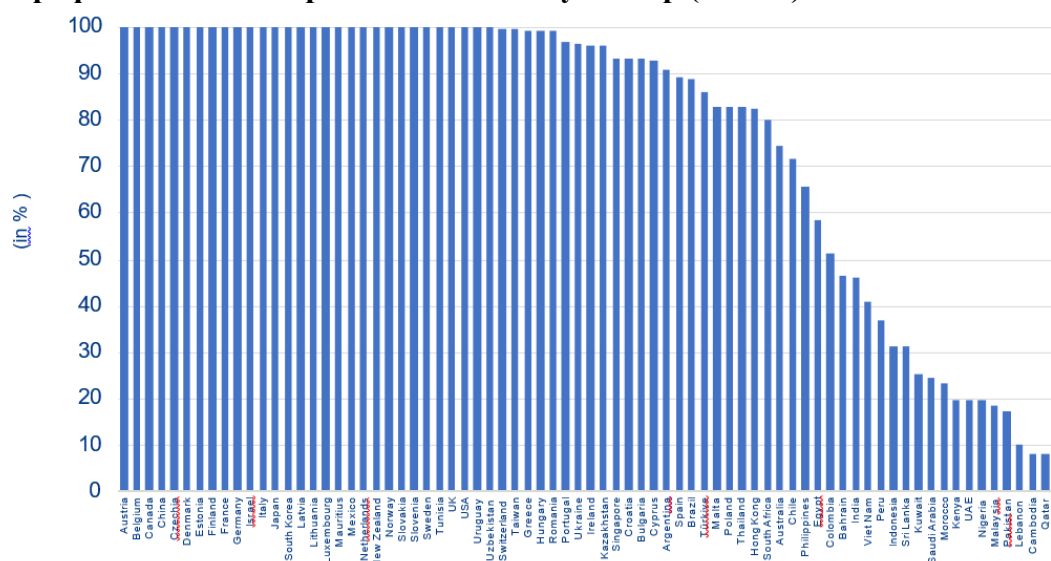
Үшінші API суб-индексі. Лайықтылық

Зейнетақы жүйесінің негізгі мақсаты – егде жаста ұзақ өмір сүру мен кедейлік тәуекелінен қорғау, сондай-ақ қартайғанда лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету. Сондықтан зейнетақы жүйелерін реформалау немесе құру кезінде саясаткерлер олардың ұзақ мерзімді тұрақтылығын ғана емес, сонымен бірге олардың сәйкестігін де ескеруі керек. Ағымдағы кірістерден төленетін мемлекеттік зейнетақы жүйелері лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз етпеуі тиіс немесе бұдан былай қамтамасыз ете алмайтын жерлерде, ол тек базалық кіріс болса, салық салу бойынша қосымша жеңілдіктері немесе мемлекет субсидиялайтын кәсіптік және жеке зейнетақы жоспарлары және зейнетақы өнімдері қол жетімді болуы керек.

Осылайша, зейнетақы жүйелерінің лайықтылығын мемлекеттік зейнетақы жүйелерінің қамтылуы мен төлем деңгейлерін, қосымша жинақтаушы компоненттердің болуын, яғни кәсіби және жеке жинақтаушы зейнетақы өнімдерінің бар-жоғын, қаржылық қызметтерге қол жетімділікті (тиімді жинақтаушы зейнетақы компоненттері үшін міндетті шарт) және егде жастағы жұмысшылардың еңбек нарығындағы интеграция деңгейін салыстыру арқылы бағалауға болады.

Зейнетақы жүйесінің барабарлығына қатысты ең маңызды фактор оның қамтылуы болып табылады, өйткені, егер зейнетақы жүйесі зейнет жастағы ешбір адамды қамтымаған жағдайда, зейнетақы төлемдерінің 100% деңгейі де зейнет жастағы кедейліктің алдын алмайды. ХЕҰ деректері осыған байланысты өнеркәсібі дамыған елдер мен дамушы нарықтар арасындағы айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетеді. Өнеркәсібі дамыған елдердің көпшілігінде зейнет жастағы халықтың 100%-ы зейнетақы жүйесімен қамтылған – тек Мальта, Гонконг және Австралия бұл қатарға кірмейді, аталған елдердегі бұл деңгей 70%-дан 80%-ға дейін құрайды. Алайда, соңғы жылдардағы айқын өрлеуге қарамастан, көптеген дамушы елдерде зейнет жастағы адамдардың 50%-дан азы зейнетақы алады. Бұл осы талдауға енгізілген 17 елге де қатысты. Бұл топтағы қамту коэффициенті Үндістанда 46%-дан Лаоста 7%-ға дейін құбылады (6-график).

6-график. Жасына қарай зейнетақы алушылар (%-бен)

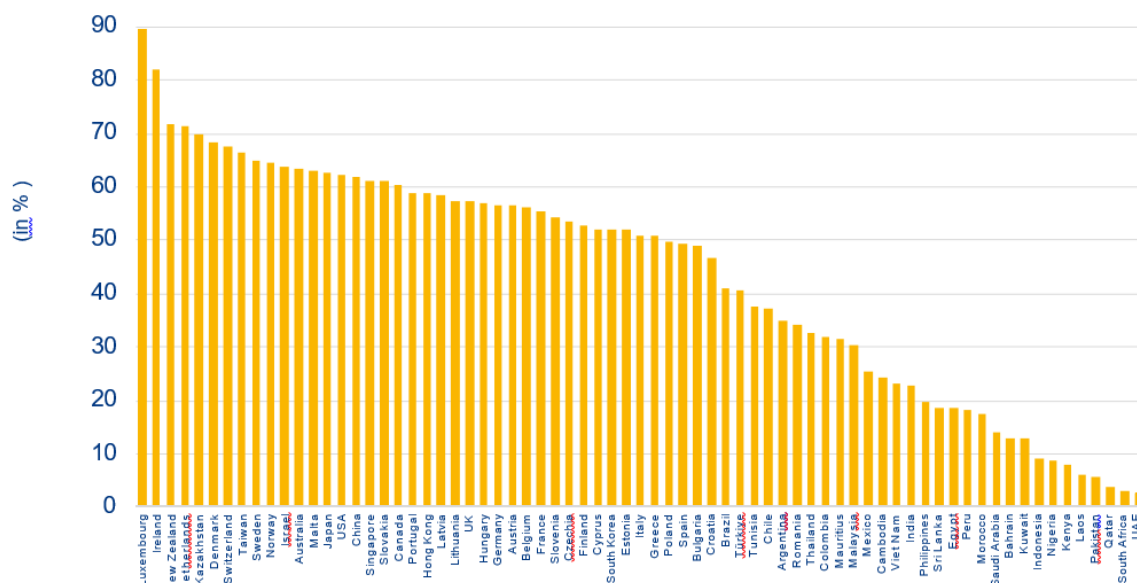
Дереккөзі: ХЕҰ

Жақсарту көптеген елдердің жарналарға негізделген ең төменгі зейнетақыны енгізуіне немесе көбінесе мұқтаждықты тексеруге байланысты. Ең төменгі зейнетақыны

енгізу зейнетақы жүйесіне жарналар үшін ынталандыру болып табылады. Алайда, ең төменгі зейнетақы мөлшері жарналарсыз әлеуметтік зейнетақыдан орынды жоғары болуы керек, әйтпесе тек ең төменгі зейнетақыға сене алатын жұмысшылар мен қызметкерлердің зейнет жасын өз бетінше қамтамасыз етуге ынтасы жоқ және олар зейнетақы жарналарын төлеуден аулақ болу үшін ресми еңбек нарығынан кетуге шешім қабылдауы мүмкін, осылайша олар ағымдағы (көбінесе шағын) таза кірістерін ұлғайтады.

Соңғысы, әсіресе, өнеркәсібі дамыған елдердегі 50% - 70%-бен салыстырғанда, еңбекке қабілетті жастағы халықтың тек 10% - 40%-ы зейнетақы жүйесімен қамтылған дамушы нарықтарға қатысты болуы мүмкін (7-график).

7-график. Еңбекке қабілетті жастағы белсенді салымшылар (%-бен)

Сондықтан, кешенді реформалар болмаса, осы елдерде жарналары бар мемлекеттік зейнетақыға құқығы бар егде жастағы адамдардың үлесі салыстырмалы түрде төмен болып қалуы мүмкін деген алаңдаушылық бар. Зейнетақы жарналарының мөлшерлемелерін, ең төменгі жарна кезеңдерін және зейнеткерлік жасты көтеру, сөзсіз, бұл елдердегі зейнетақы жүйелерінің ұзақ мерзімді келешекте тұрақтылығын арттыруға көмектеседі, бірақ оларды қамту тұрғысынан контрөнімді болуы мүмкін. Халықтың өсіп келе жатқан үлесі еңбек қызметіндегі үзілістерге, жұмыспен толық қамтылмауға немесе жарналардың ең төменгі шегінен төмен табысқа байланысты қартайған кезде мемлекеттік зейнетақы алудың алғышарттарын орындай алмауы мүмкін, сондықтан зейнетақы жарналарын төлемеу үшін ресми еңбек нарығынан кетуге шешім қабылдауы мүмкін.

Осы арада зейнетақы жүйелерінің төлем деңгейлерін салыстыру суреттің бір бөлігі ғана болады. Талданатын елдердің мемлекеттік зейнетақы жүйелеріндегі орташа жалпы ТАК 53%-ды құрайды, бұл ретте коэффициенттер Оңтүстік Африкада 8%-дан Бразилияда 88%-ға дейін өзгереді.

Германия 43,9%-бен ортасында орналасқан. Алайда, ХЕҰ зейнетақы реформаларына байланысты кейбір еуропалық мүше мемлекеттердегі зейнетақы төлемдерінің деңгейі 30 жылдық жарналардан кейінгі табыстың 40-45%-ға ұсынылған ең төменгі деңгейден төмен түсу қаупі бар екенін атап өтті, **бұл қосымша жинақтаушы деңгейлерді шұғыл нығайту қажеттілігін арттырады.**

Көптеген елдерде салық есебінен субсидияланған ерікті кәсіптік зейнетақы жоспарлары бар. Алайда, егер жинақтаушы зейнетақы жүйелері зейнетақы табысының неғұрлым жоғары үлесін қамтамасыз етуге тиіс болса, онда бір жағынан зейнетақы активтерін мерзімінен бұрын алып қоюға жол бермейтін және екінші жағынан ұзақ өмір сүру тәуекелін жабу үшін аннуитеттерге инвестициялауға ықпал ететін қағидалар

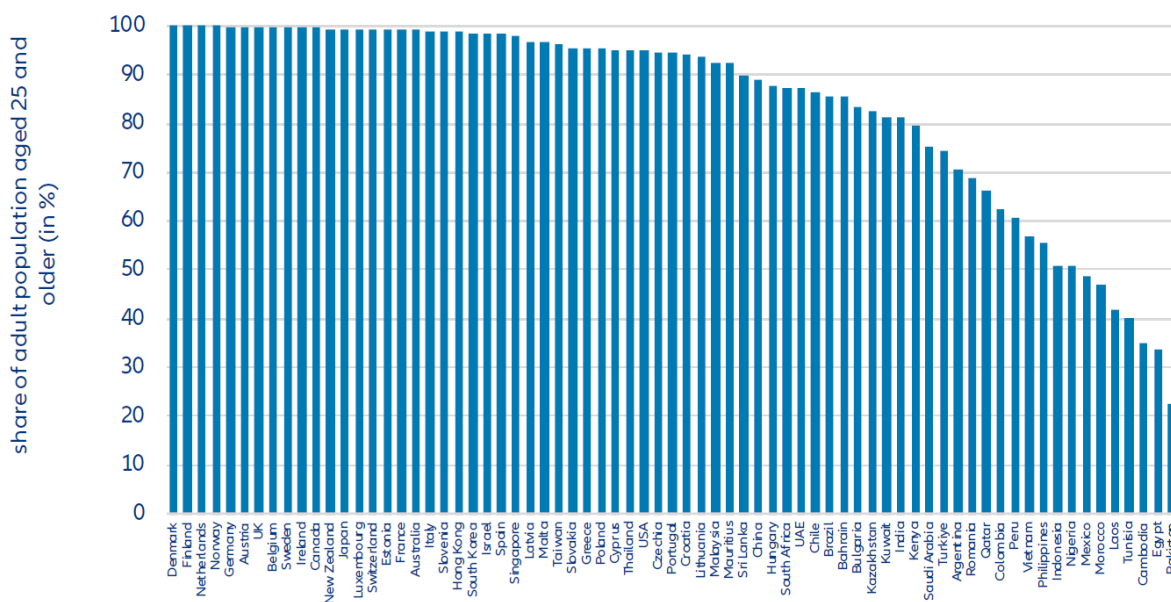
қабылдануға тиіс. Чили мен Перу үкіметтері жеке зейнетақы қорлары шоттарынан қаражат алуға рұқсат берген COVID-19 пандемиясы уақытында оқиғалардың белең алған кезінде, бұл шаралар Перудағы табысы төмен және орташа деңгейден төмен көптеген үй шаруашылықтарының зейнет жасын ешқандай қамтамасыз етуді қалдырды, осыған байланысты Перу Үкіметі бұдан былай қаражатты мерзімінен бұрын алуға немесе біржолғы төлемдерге рұқсат бермейді. Мысалы, Малайзиядағы нысаналы мақсаты бойынша қаражатты бөлу үшін түрлі қосалқы шоттарды енгізген реформалары сол бағытта қозғалуда. Ерікті зейнетақы жоспарларына қатысудан ерікті түрде бас тарту нұсқаларының Ұлыбританиядағыдай, өнеркәсібі дамыған елдерде зейнеткерлік жаста қаржылық қаражаттың жеткіліксіздігін тудыру қаупі болуы мүмкін. Кәсіби зейнетақы жоспарларына қатысу деңгейі айтарлықтай өскенімен, көптеген жұмысшылар пандемия кезінде және одан кейінгі айларда инфляцияның жоғары қарқынына байланысты бас тартуға шешім қабылдады. Бағалау бойынша, қазіргі уақытта 60%-дан 80%-ға дейінгі салымшылар зейнетке шығу үшін жеткілікті қаражат жинамайды.

Кәсіби зейнетақы жоспарларына қолжетімділігі шектеулі елдерде және **жинақтаушы зейнетақы жүйелерін нығайту қажеттілігі тұрғысында** қаржылық қызметтерге қол жеткізу және қаржылық сауаттылық одан да маңызды бола түсуде. Дамушы нарықтарда да, көптеген өнеркәсібі дамыған елдерде де негізгі концепциялар, яғни күрделі пайыздардың мәні сияқты негізгі ұғымдар, сондай-ақ активтердің әртүрлі топтарымен байланысты тәуекелдер мен мүмкіндіктер туралы білім деңгейін арттыру қажет. Бұл, әсіресе, ұзақ мерзімді перспективада бұрынғы деңгейден төмен болады деп күтілетін пайыздық мөлшерлемелер тұрғысынан өзекті және қартайған кезде қалыпты өмір сүру деңгейін ұстап тұру мүмкіндігіне ие болатын, жеткілікті зейнетақы капиталын қалай жинақтау керектігі туралы сұраққа тап болған жас ұрпақ үшін күрделі мәселе. Әсіресе, қазіргі индустриалды экономикаларда жас ұрпаққа алдыңғы ұрпақтардың қаржылық әлауқатының деңгейіне жету қиынға соғады.

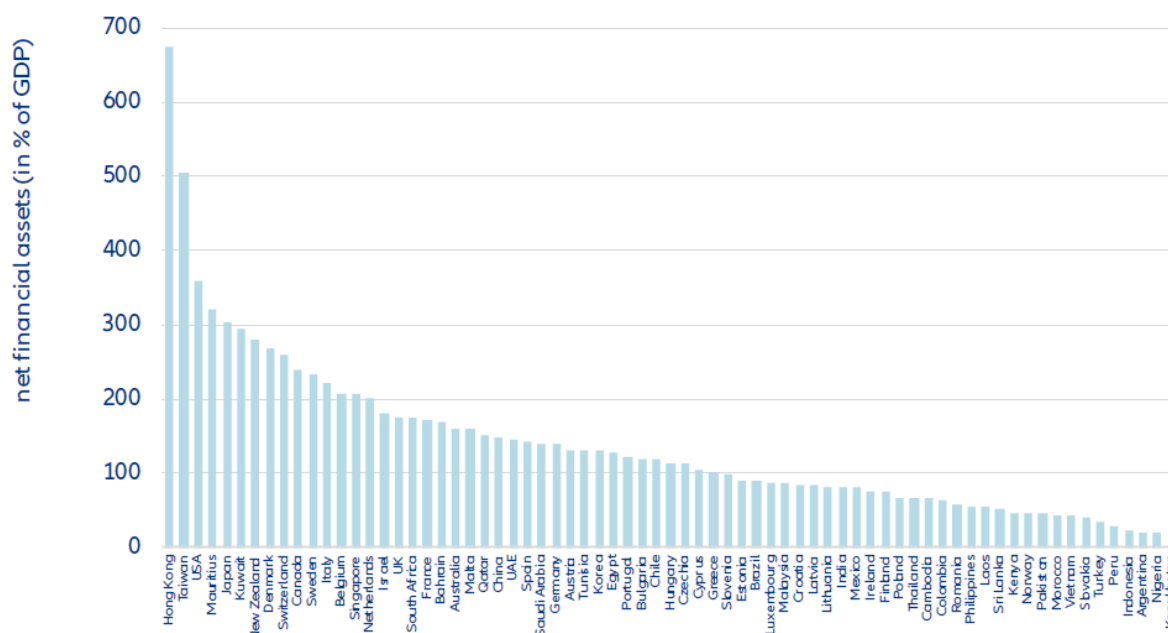
Дегенмен осы тұрғыда прогресс байқалады және қамтылған елдердің көпшілігінде 25 жастан жоғары халықтың 80%-дан астамы қаржылық қызметтерге қол жеткізе алады, бірақ әлі де артта қалған елдер бар. Мысалы, Египет пен Мексикада қаржылық қызметтерге қол жеткізе алатын ересек халықтың үлесі 50%-дан төмен (8-график).

Қаржы жүйесінің күрделілігі мен зейнетақы жүйелерінің құрылымы жеке үй шаруашылықтарының қаржылық әлауқатында көрініс табады. Жеке үй шаруашылықтарының таза қаржылық активтері ЖІӨ пайызымен Қазақстанда кемінде 20%-дан Тайваньда және Гонконгта 500%-дан астамға дейін өзгереді (9-график).

8-график. Қаржылық қызметтерге қолжетімділік

9-график. Жеке үй шаруашылықтарының таза қаржы активтері (ЖІӨ-ден %-бен)

Ең көп қаржылық активтері бар елдердің мықты жинақтаушы зейнетақы жүйелері бар. Жинақтаушы зейнетақымен қамсыздандыру қажеттілігінің өсуімен жеке зейнетақы провайдерлерінің рөлі маңыздырақ болады. 2023 жылдың соңына қарай олардың зейнетақы активтері әлемдік ЖІӨ-нің 60%-ын құрады. Осылайша, институционалдық инвесторлар тиімді капитал нарықтарын дамытуда және реттеу мүмкіндік берсе инфрақұрылымдық және климаттық бейімдеу жобаларын қаржыландыруда аса маңызды рөл атқаратын болады.

Есепке алынатын барлық факторлар орташа 3,5 балмен осы суб-индекстің тұрақтылық суб-индексімен (3,7) салыстырғанда реформалар жүргізудің аз қажеттілігін көрсетеді, бұл үкіметтердің тұрақтылыққа қарағанда зейнетақы (көп) мөлшеріне артықшылық беруге бейімділігін білдіреді. Зейнетақы жүйесінің жеткіліктілігі тұрғысынан

реформаларды аз қажет ететін елдер Дания, Нидерланды және Жаңа Зеландия болып табылады, мұнда қосымша кәсіби жинақтаушы бағдарламалар мен жеке зейнетақымен қамсыздандыру қазірдің өзінде зейнетақы жүйелерінің негізгі элементі болып табылады. Зейнетақы жүйесінің лайықтылығы тұрғысынан одан әрі реформалар қажет болатын елдер ОАР, Пәкістан және Лаос. Алайда, көптеген дамушы елдердегідей, бұл зейнетақы жүйесінің құрылымына емес, бейресми жұмыспен қамтудың жоғары үлесіне байланысты қамтудың төмен деңгейімен байланысты.

Қорытынды

Бала туу коэффициентінің төмендеуін, өмір сүру ұзақтығының ұзаруын ескере отырып, мемлекеттік зейнетақы жүйелері демографиялық қиындықтарды жеңе ала ма деген сауалды қою маңызды. Бір жағынан, болашақ жас ұрпақтың шамадан тыс жүк артпауына жол бермеу үшін олардың ұзақ мерзімді қаржылық тұрақтылығына кепілдік беру керек, екінші жағынан, олар адекватты болып, қарттардың көбісіне қартайған кезде лайықты өмір сүру деңгейіне кепілдік беруі керек. Еңбекке қабілетті халықтың жарналары қазіргі зейнеткерлердің зейнетақыларын қаржыландыру үшін пайдаланылатын "pay-as-you-go" қағидаты бойынша қаржыландырылатын жүйелер ұзақ мерзімді перспективада жоғарыда аталған екі қажеттілікті де қанағаттандыра алмайды. Міндет - зейнетақы жүйелерінің тұрақтылығы мен лайықтылығын қамтамасыз ету және жинақтаушы компонент есебінен зейнетақыны қосымша қаржыландыру үшін қажетті жағдайлар жасау арасындағы дұрыс теңгерімді табу. Сонымен қатар, егде жастағы жұмысшыларға еңбек қызметін жалғастыруға мүмкіндік беру мемлекеттік зейнетақы жүйелерін қалыпта ұстау үшін де маңызды.

«Мінсіз» зейнетақы жүйесі – бұл мемлекеттік зейнетақы жүйесі (pay-as-you-go) мен жинақтаушы зейнетақы жүйесі арасындағы дұрыс баланс. Осы екі компонентті біріктіретін елдер демографиялық өзгерістерге және ұзақ мерзімді перспективада зейнетақы жүйесінің тұрақтылығы мен зейнетақы төлемдерінің жеткіліктілігін қамтамасыз етуге жақсы дайындалған. Алайда, тиімді жұмыс істейтін еңбек нарықтары кез келген зейнетақы реформасын табысты іске асыру үшін қажетті шарт болып табылады, бұл дамушы нарықтардағы ресми жұмыспен қамту үлесінің ұлғаюын және еңбек нарықтарының өнеркәсібі дамыған елдердегі жұмыс күшінің қартаю қажеттіліктеріне бейімделуін білдіреді.

Allianz (API) зейнетақы индексінің әдістемесі

Суб-индекстерді нақтылау:

1) «Базалық талаптар» суб-индексі өмір сүру деңгейін, сондай-ақ қаржылық және демографиялық бастапқы жағдайды ескереді, бұл құрылымды айқындайтын және одан әрі зейнетақымен қамсыздандыруды реформалау қажеттілігіне әсер ететін екі негізгі экзогендік фактор болып табылады:

* өмір сүру деңгейі (40%). Өмір сүру деңгейі негізінен жалпы әл-ауқат деңгейімен (50%), медициналық қызметтердің қол жетімділігімен (30%) және қоғамның прогресс деңгейімен (20%) анықталады.

* қаржы және демография (60%). Қаржылық еркіндік (40%) және демографиялық өзгерістер (60%) зейнетақы реформаларының қажеттілігін анықтайды.

2) «Тұрақтылық» суб-индексі зейнетақы жүйесін санаттарға негізделген демографиялық өзгерістердің әсерінен қорғайтын орныққан тетіктердің болуын бағалайды:

* алдын ала талаптар (60%). «Алдын ала талаптар» санаты «Зейнет жасы» (80%) шағын санаттарға бөлінген, ол одан әрі өмір сүру ұзақтығының күтілетін жақсаруын және жарналардың ең төменгі кезеңін (20%) өтеу үшін зейнет жасын көтеру бойынша жеткілікті шаралар қабылданғанын бағалайды.

* қаржы (40%). Бұл санат «Қаржыландыру» (70%) және «Зейнетақы формуласы» (30%) шағын санаттарынан тұрады.

3) «Лайықтылық» суб-индексі бірінші деңгейдегі кірістердің екі санатына және басқа да зейнетақы төлемдеріне негізделген, олар шағын санаттарға бөлінеді:

* бірінші деңгей (50%). Бұл санат қамтуды (70%) және зейнетақы жүйесінің жәрдемақы деңгейін (30%) ескереді.

* басқа зейнетақы кірістері (50%). Бұл санат «Екінші компонент» (20%), «Қаржы активтері» (70%) және «Табыспен қамту» (10%) шағын санаттарға негізделген.